

ÜLVİ MİKAYİLOV
Bakı Dövlət Universiteti
ulviaydin.m@gmail.com

İSA MUĞANNANIN GUR ÜN ROMANINDA QIZIL ARSLAN OBRAZININ AVTOBİOQRAFİK MƏQAMLARI VƏ YAZIÇI TƏXƏYYÜLÜ

Açar sözlər: İsa Muğanna, Gur Ün, Avtobioqrafiya, Qızıl Arslan, tarixilik

Key words: Isa Muganna, Gur Yun, autobiography, Qizil Arslan, historicity.

Ключевые слова: Иса Муганна, Гур Юн, автобиография, Кызыл-Арслан, историчность

Xalq yazıçısı İsa Muğannanın çoxşaxəli yaradıcılığı filoloji sahədə istər ədəbiyyatşünaslıq, istər folklorşünaslıq, istərsə də dilçilik istiqamətlərində mühüm elmi tədqiqat obyektinə ola bilər. XX əsrin 40-cı illərinin sonundan bədii yaradıcılığa başlayan İsa Muğanna yazıb yaratmaq fəaliyyətini ömrünün sonuna qədər davam etdirmişdir.

Ədibin yaradıcılığını iki dövrə bölmək olar. İsa Hüseynov yaradıcılığı və İsa Muğanna yaradıcılığı. İsa Muğanna yaradıcılığı dedikdə, İdeal əsərinin yazılmasından sonrakı dövr yaradıcılığı nəzərdə tutulur. Yazının “Quru budaq”, “Tütək səsi”, “Qırx kisə qızıl”, “Söz yarası”, “Ömür karvanı” kimi povestləri “Məşhər”, “İdeal”, “Cəhənnəm”, “Qəbiristan”, “Gur Ün”, “Tüfə” və s. romanları və neçə-neçə hekayələri oxucuların ixtiyarına verilmişdir.

Xalq yazıçısının əsərlərində fəlsəfiliklə yanaşı avtobioqrafik obrazların olması da ədibin yaradıcılığına marağı daha da artırır. İsa Muğannanın əsərlərdə tarixi şəxsiyyətlərlə yanaşı özünün və tanıdqlarının, yəni qohum əqrəbasının avtobioqrafik obrazlarını yaratmışdır. Muğanna tarixi şəxsiyyətlərin avtobioqrafik obrazını ədəbiyyata gətirməklə ədəbiyyatda tarixilik anlamını əks etdirir və müəyyən mənada ədəbiyyatla tarixin paralel şəkildə inkişafını sərgiləmiş olur.

Avtobioqrafiyanı yazan şəxs üçün əsəri yazma prosesi qeyri-müəyyən, oxuyan üçün isə oxumağa başlayanda, bu sualların təbiəti müəmmalı ola bilər. Amma get-gedə həm yazıçı, həm də oxucu sualları aydınlaşdırır və yeni suallar qoyur. Həyat hekayəsinin və onun vasitəsi ilə kiminsə həyatının mənasını onun tarixi kontekstində izah etmək, bu həyatın gələcək nəsillər üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olması ilə əlaqədar olub-olmaması əvvəlki sualın davamı kimi ortaya çıxır. Burada oxucunun münasibətini nəzərə almamaq mümkün deyil. (1, s. 45)

Yazılan hər bir avtobioqrafik obraz oxucuya tanış olduqda oxucunun marağı ilə bərabər suallarla dolu məqamları da çoxaldır.

Avtobioqrafik əsərlər hər hansı bir şəxs və ya şəxslərin bioqrafiyasına əsaslanaraq yazılır. Eyni zamanda əsərdə yazıçı və ya şairin təxəyyülünün məhsulu da əsərdə əks olunur. İsa Muğannanın əsərlərində də yaradılmış obrazın bioqrafiyasıyla yanaşı yazıçı təxəyyülü də mühüm yerə sahiblənir.

Məqalədə əsas tədqiqat obyekti “Gur Ün” romanında Atabəylər hökmdarı Qızıl Arslanın canlandırılmış obrazının avtobioqrafik məqamları olacaq. “Gur Ün” romanı İsa Muğannanın

2009-cu ildə nəşr olunmuş altı cildliyində oxuculara təqdim olunmuş, 2013-cü ildə Şəmil Sadiqin redaktorluğu ilə yenidən çap olunmuşdur. Əsər tarixilik və müasirliyi özündə əks etdirməklə yanaşı həm də Azərbaycan ədəbiyyatında magik roman kimi gündəmə gəlmişdir. Ədəbiyyatşünas alim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəmil Sadiq, İsa Muğannanın yaradıcılığı ilə bağlı yazır: “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında əminliklə deyə bilərik ki, magik realizm birbaşa İsa Muğannanın adı ilə bağlıdır. Çünki, İsa Muğannanın “İdeal” əsərindən başlayaraq yeni üslubda yazdığı bütün əsərləri demək olar ki, mistika ilə gerçəkliyin vəhdətindən təşkil edilib.” (5, s. 105) Əsərin adı da diqqət çəkən və maraqlıdır. “Gur Ün” yəni uca səs və ya ilahi səs mənasını verir.

İsa Muğanna əsəri şərti olaraq üç kitaba bölür. Birinci kitab elm, ikinci kitab din, üçüncü kitabı dil adlandırmışdır. Roman Atabəylər dövlətinin hökmdarı Məhəmməd Cahan Pəhləvanla, Şeyx Nizami arasında söhbətlə başlayır. Əsərin əsas məqsədlərindən biri SafAğ elmini, OdƏr dilini və mədəniyyətini oxucuya çatdırmaqdırsa, digər məqsəd isə Azərbaycan tarixinin müəyyən mərhələlərinə tarixilik və yazıçı təxəyyülü prizmasından baxışdır. Romanda bir sıra tarixi şəxsiyyətlərin avtobioqrafik obrazları canlandırılır. Buna misal olaraq Atabəylər dövlətinin hökmdarları Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Sasani hökmdarı Bəhram Şah, Şeyx Nizami, İnanc Xatun və başqa obrazları göstərə bilərik. Bu obrazlar yaradılarkən avtobioqrafizmlə yanaşı yazıçı təxəyyülü və tarixi faktlar əsərdə biri-birini əvəzləyir. Tarixiliyə söykənərək yazıçı təxəyyülü “Gur Ün” romanında hakim mövqeyə sahibdir. Qeyd edildiyi kimi “Gur Ün” romanın əsas məqsədi OdƏr dilinin və mədəniyyətinin oxucuya çatdırılmasıdır, amma bu fonda yazıçı bəşəriyyəti təhrif dildən uzaq durmağa çağırır və türk dilinin görünməyən, bilinməyən tərəflərini aşkar etməyə səy göstərir. İsa Muğannanın “İdeal” dan sonrakı əsərlərində müəyyən mənada sirr dolu məqamlar vardır. “Gur Ün” romanında da ədib müəyyən rəmzləri açmağa çağırır, amma sirr dolu məqamlar, oxucu üçün qaranlıq qalan məxəzlər qalmaqdadır. “Gur Ün” də ən çox yadda qalan iki varlıq var. Eysar və onun Ünü. Eysar işıq kimi dolaşır, laməkan və lazəmandır. Hər yerdə və doğru yoldan sarpmayan hər kəsdə hətta Mağda, Muğannada təcəllə edir. Muğannaya görə hər şeyin ölüsü, dirisi var. Ölü dil, diri dil, ölü dastan, diri

daстан və s.(4, s. 60) Əsərdə Eysarın və Ünün xüsusi yer tutması və əsərin əsas motivi olması romanın adında da aşkar görünür.

Atabəylər dövlətinin hökmdarı Qızıl Arslanın obrazı “Gur Ün” romanının 2-ci kitab adlanan Din bölməsində canlandırılmışdır. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın ölümündən sonra Qızıl Arslan onun həyat yoldaşı ilə evlənməyə qərar vermişdir. Yazıçı əsərdə bu məqamı belə əks etdirmişdir.

Qızıl Arslan:

-Qalx! Qılıncını qına qoy. Otur, öz dəst xəttinlə yaz: Sultan rütbəsi! Atabəy Qızıl Arslan Eldənizə! Öz əlinlə də kəbin kəs. Qardaşımın xatunu, Xəlifə nəvəsi İncə Xatunla evlənirəm...

(3, s. 99)

Tarixçilər yazırlar ki, Qızıl Arslanın evlənməsinə səbəb daxili saray çəkişmələrinin qarşısını almaq və hakimiyyəti əldə saxlamaqdır. Romanda Müstədi Qızıl Arslana bildirir.

-Yas içində evlənsən, Eysar qəzəbnək olmazmı, Arslanım?! Təhrif dünya hiddəti qarşısında tülkülyümə görə kar qalmışam mən. Bəs sən niyə tülkülik edirsən?!

Qızıl Arslan:

-Riyakarlıqdan əl çək! Sən sevinirsən bu izdivaca Möminə Xatunu, Şəmsəddin Eldənizi, Cahan Pəhləvanı zəhərləyən zənən Qızıl Arslanı zəhərləməyə də imkan tapar.(3, s. 101)

Atabəylər dövləti ilə bağlı yazılan tarix kitablarında da Qızıl Arslanın, İncə Xatunla evlənməsi və İncə Xatun tərəfindən sui qəsd nəticəsində ölməsi öz əksini tapır. Tarixçi alim, professor Süleyman Əliyərli yazırdı.

Azərbaycan hökmdarı saray müxalifəti və səlcuq əmirləri ilə münasibətləri sahmana salmaq məqsədilə Məhəmməd Cahan Pəhləvanın dul arvadı İncə Xatunla, evləndi. Qardaşı oğulları (həm də oğulluqları) Qutluq İncəclə və Əmir Əmiran Əmərle barışdı.(2, s. 225)

Bu tarixi fakt göstərir ki, Qızıl Arslanın bioqrafiyasında İncə Xatunla evlənməsi əks olunmuşdur. Romanda digər bioqrafik məqamlardan biri də Qızıl Arslanın İncə Xatunu qohumlarını zəhərləməkdə ittiham etməsidir. Süleyman Əliyərlinin yazdıqlarına diqqət etdikdə oxuyuruq.

Qızıl Arslanın cəsarətli daxili siyasəti nəticəsində yaradılmış siyasi sabitlik uzun sürmədi. Mərkəzi hakimiyyətin qüvvətlənməsindən narazı qalan hakimlər və arvadı İncə Xatun onu sui-qəsdlə yatağında öldürdülər. Hakimiyyəti ələ keçirmək üstündə ara müharibələri başlandı. (2, s. 225-226) Bu tarixi fakt da hökmdarın avtobioqrafiyası ilə bağlı məqamdır ki, yazıçı romanda Qızıl Arslanın dilindən İncə Xatuna irad kimi bildirmişdir. Həmin sui qəsdə təsdiqləyən daha bir məqam “Gur Ün” romanında əks etdirilir.

Qızıl Arslan:

-Yenə sözün var. De!

İnanc Xatun:

-Oğlum Öməri vəliəhdlikdən məhrum etmə.

Qızıl Arslan:

-Cahan Pəhləvanın Qutayba Xatundan olan oğlu Nüsrəddindir vəliəhd. Nüsrəddin təxt Səltənətə sahib olanda mənim oğlum Körpə Arslan Təbriz təxtində oturacaq. (2, s. 112)

Romanın bu hissəsindən sui qəsd faktı daha da aşkar görünür. Tarixi faktlara söykənən yazıçı Qızıl Arslanın avtobioqrafiyasından götürülmüş bu məqamı romanda əks etdirməklə əsərdə avtobioqrafizmin olduğunu deməyə imkan verir. Müasirlik və tarixilik kontekstində yazılan “Gur Ün” romanı OdƏr dilinin təbliği işığında yazılsa da əsərdə fəlsəfilik üstünlük təşkil etsədə, tarixi şəxsiyyətlərin obrazlarının əsərdə canlandırılması romanı oxucu üçün maraqlı etməklə bərabər yalnız filoloqların deyil, həm də tarixçilərin tədqiqat obyektinə çevirə bilər.

Ədəbiyyat

1. Dadaşova Şəfəq. Avtobioqrafiya və hermenevtika. AMEA-nın Nizami adına ədəbiyyat institutu. Ədəbi əlaqələr. Toplu VIII
2. Əliyərli Süleyman. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər. Çıraq nəşriyyatı, Bakı-2009, 872 səh
3. İsa Muğanna. Gur Ün, roman, Hədəf nəşrləri 2013, səh 162
4. Məmməd Tahirə. Muğannanın Ün-ü və “GurÜn”ü, İsa Muğanna “Ölümdən sonrakı həyat”, Bakı, Hədəf nəşrləri-2014, səh 114
5. Sadiq Şəmil. İsa Muğanna yaradıcılığı İdeal işığında, monoqrafiya, Hədəf nəşrləri-2017, 320 səh

U.Mikayilov

Autobiographical moments of Qizil Arslan's character study and writer's imagination in “Gur Yun” novel by Isa Muganna

Summary

Isa Muganna, the national writer, is an aauthor of number of novellas and novels, among which we can note such novells as “Dead limb”, “The sound of svirel”, “Forty bags of gold” and the next novels as “The Ideal”, “The Day of the Judgment”, “The cemetery”, “The Hell”, “Gur Yun” and “Turfa”. Isa Muganna's creative work can be divided into two stages. The period before and after writing the novel “The Ideal”. The writer showed the autobiographical characters of his friends and historical figures in the

imaginative literature. Along with the autobiographical moments, there is a writer's imagination in his works.

It was represented autobiographical moments of Qizil Arslan, the Ruler of the Atabegs in "Gur Yun" novel. Also there are some events in this novel, which are based on the writer's imagination. The fact of the marriage of Qizil Arslan to Inanj Khatun, the wife of his brother is in the Ruler's biography. The assassination attempt upon the life of Qizil Arslan is a historical evidence, which was described in "Gur Yun" novel. The novel aims to bring to a reader the safe science as well as the language and culture of our. This novel was written in the context of historicity and modernity.

У.Микаилов

**Автобиографические моменты образа Кызыл-Арслана и
писательское воображение в романе Исы Муганна Гур Юн**

Резюме

Народный писатель Иса Муганна является автором ряда повестей и романов, среди которых можно отметить повести «Сухая ветка», «Звук свирели», «Сорок мешков с золотом» и романы «Идеал», «Судный день», «Кладбище», «Ад», «Гур Юн», «Тюрфа». Творчество Исы Муганна можно разделить на два этапа. Период до и после Идеала. Писатель показывал в художественной литературе автобиографические образы своих знакомых и исторических личностей. В его произведениях, наряду с автобиографическими моментами, имеет место и писательское воображение.

В романе «Гур Юн» отображены автобиографические моменты правителя Атабеков Кызыл-Арслана, также в произведении фигурируют события, основанные на воображении писателя. Факт женитьбы Кызыл-Арслана с женой его брата Инандж хатун имеется и в биографии правителя. Также, покушение на жизнь Кызыл-Арслана является историческим фактом, который был отображен в романе «Гур Юн». Роман преследует цель довести до читателя науку саф аг, язык и культуру од эр. Роман написан в контексте историчности и современности.

Rəyçi:

Vaqif Sultanlı
Filologiya elmləri doktoru, professor